

Proměna role sourozence z hlediska životní dráhy optikou současné francouzsko-jazyčné sociologie¹

Hana Šlechtová²

Cyrlometodějská teologická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, ČR

Variation of the Sibling's Social Role from the Life Course Perspective through the Lens of Contemporary French-Language Sociology. Based on the social role theories of Linton and de Singly, the article presents the sibling's social role over the life course, as rendered by contemporary French-language sociology, both explicitly and implicitly. Most publications focus on childhood and adolescence, especially in blended or poor large families. A sibling is an actor of socialization, can be a companion, a complice, a confidant, a rival, or may remain distant. Birth order, sex or (non)living in the same household are of importance. The adult siblinghood is little studied; based on the literature it is difficult to trace its stages in matter of the role. Yet the role of a "kinkeeper", a confidant, a helper in need can be traced. Siblings are involved in building family memory. Sibling interaction is also expected in relation to the status of children, heirs and successors of the same parents. The analysis of literature revealed missing places requiring further research and showed the great potential of French-language sociology.

Sociológia 2019, Vol. 51 (No. 4: 367-392)

<https://doi.org/10.31577/sociologia.2019.51.4.17>

Key words: *Siblinghood; sibling; social role; French-language sociology*

Úvod

Sourozenectví se sociologie současné rodiny a příbuzenství věnuje málo; mnohem více pozornosti zaměřuje na vztahy mezi partnery nebo rodiči a dětmi. Od přelomu tisíciletí se ovšem situace začíná významněji měnit. Týká se to i frankofonní sociologie, na niž se v tomto příspěvku soustředím.

Francouzská sociologie rodiny je bohatá a inspirativní; Francie je dokonce „jednou ze zemí, kde se sociologie rodiny jako samostatná disciplína před více než sto lety zrodila“ (Radimská 2003: 668). Frankofonní, tj. nejen francouzská, ale i francouzsko-jazyčná švýcarská, belgická, kanadská aj. sociologie představuje v jistém smyslu samostatný proud, možná právě díky společnému jazyku – francouzštině. Jazyk je v sociologii rodiny klíčem k symbolickému universu umožňujícímu pojmout značně odlišné paradigmatické přístupy; skrze jazyk získáváme přístup k relativně ucelenému diskursu. Kvůli jazykové hranici³ a v neposlední řadě i značné šíři frankofonní čtenářské obce poskytující dostatek možností publikovat francouzsky nedochází vždy ke

¹ Studie byla sepsána v rámci řešení projektu „Šednoucí sourozenectví. Sociologická studie sourozenectví v pozdní dospělosti“/„Graying siblinghood. Sociological study of siblinghood in late adulthood“ č. 17-07321S podpořeného Grantovou agenturou České republiky.

² Korespondence: Mgr. Hana Šlechtová, Ph.D., KKS CMTF UP, Univerzitní 22, 771 11 Olomouc, Česká republika. E-mail: hana.slechtova@upol.cz

³ Výzkumníci píšící na prvním místě francouzsky sice čtou texty psané anglicky, ale vzhledem k šíři frankofonní čtenářské obce a dostatku možností publikovat francouzsky pouze menší část výsledků jejich výzkumů vychází v angličtině.

vzájemnému ovlivňování a výměně informací mezi francouzskou, resp. frankofonní a jinou, zejména anglo-americkou sociologií rodiny. Důsledkem dominance angličtiny (fungující jako dnešní *lingua franca*) je přednostní orientace sociologů a socioložek (české a slovenské nevyjímaje) na anglofonní sociologickou produkci a jejich nedostatečná obeznámenost s pracemi francouzsky píšících kolegů a kolegyně. Ambicí předložené studie tak je mj. přiblížení frankofonní sociologie rodiny, byť prostřednictvím užšího tématu sourozenectví.

Pro současnou francouzskou a frankofonní sociologii obecně je příznačné dynamické propojování teorie a empirie; o rozvoj teorie se takřka samozřejmě – byť nezdědka implicitně – snaží i autoři empirických studií, což se v případě anglofonní empirické sociologie nejeví být pravidlem. Empirický výzkum sociálních, resp. rodinných pout tak přispěl k rozpracování teorie sociální role (např. Singly 1996; 2003; Kaufmann 1995), jež je relevantní pro studium sourozenectví obecně a klíčové pro tuto studii (jak zdůvodním níže). Francouzská sociologická tradice také vždy podporovala přístup k rodině jako k širšímu, intergeneračnímu společenství (Bawin-Legros 2002), na rozdíl od tendence americké sociologie stavět do popředí nukleární rodinu. Z této perspektivy nahlíženo je francouzská sociologie zvláště disponována ke studiu také intrageneračních vztahů – tj. zejména sourozeneckých – přesahujících v dospělosti rámec nukleární rodiny původu (viz kupř. Buisson 2003).

Jak jsem naznačila, stať směřuje k cíli představit na základě francouzsko-jazyčné sociologické literatury sociální roli sourozence. Sourozenectví neimplikuje právně kodifikované povinnosti obdobné manželským či rodičovským⁴. Ze sociologického hlediska je však neudržitelná představa neexistence sociálních norem a očekávání vztahovaných k sourozencům, jakkoli se v kontextu pozdní modernity jeví jako nejasné. Je známo, že rodinné sociální role se mění v průběhu životní dráhy, což platí také o roli sourozenecké. Přijetí perspektivy životní dráhy mi ve stati umožní zachytit rovněž proplétání rodinné/sourozenecké dráhy s jinými drahami, či vztah sourozenecké role a dalších rolí jedinců-sourozenců. Ve francouzské/frankofonní literatuře se objevuje požadavek širšího využití tohoto přístupu (srov. Oris et al. 2007; Buisson 2003; 2012), který umožňuje poznat i makrospolečenský kontext sourozeneckých (rodinných) vztahů. Smyslem stati je ve výsledku poskytnout kritickou analýzu stavu bádání ukotvenou v konceptu sociální role. Cílem stati je *na základě francouzsko-jazyčné sociologické literatury představit sociální roli sourozence a její proměnu z hlediska životní dráhy*⁵, a to bez

⁴ Výjimkou je negativní regulace, v obecné rovině zákaz incestu, resp. zákaz uzavření manželství a registrovaného partnerství mezi sourozenci (Kesteman 2012).

⁵ S omezením na současnou západní společnost.

ohledu na to, zda se konkrétní publikace roli přímo věnují a termín role používají.

K vytyčenému cíli směřuji ve dvou krocích: nejprve poskytuji stručný přehled francouzsko-jazyčné sociologické literatury k sourozenectví; pak na základě těch textů, z nichž je to možné, se pokouším načrtnout roli sourozence v průběhu životní dráhy. Po tematické analýze shromážděné literatury prezentuji zvolenou optiku teorie sociální role a následně se věnuji vztahu role a statusu sourozence. V poslední části analyzuji roli sourozence a její proměnu během životní dráhy, jak je lze ve francouzsko-jazyčné sociologické literatuře vysledovat.

Pro účely analýzy jsem vyhledala sociologické práce publikované od konce 90. let 20. století, kdy začaly vycházet významné texty na dané téma. V odůvodněných případech zařazuji i důležité práce z příbuzných oborů, zejména sociální antropologie, či studie multidisciplinární (např. Oris et al. 2007; *Informations sociales* 173(5)/2012). Analýze jsme podrobila více než sedm desítek textů, převážně časopiseckých studií a několika monografií. Je samozřejmé, že navzdory snaze nemůže jít o všechny existující publikace.

* * *

Na konec úvodu připojuji terminologickou poznámku. Ve francouzštině neexistuje výraz *sourozenec*, který by byl pohlavně neutrální a zároveň neodkazoval pouze k sourozenci biologicky vlastnímu alespoň po jednom z rodičů⁶. Obecně slovu *sourozenci* odpovídá sousloví *frères et sœurs*, doslova *bratři a sestry*⁷. Děti mající jednoho společného rodiče bývají odborně označovány jako *demi-frères/demi-sœurs* (polo-sourozenci⁸) a ty bez společného rodiče *quasi-frères/quasi-sœurs* (kvazi-sourozenci) (Poittevin 2005; 2006a; Saint-Jacques – Chamberland 2000; Buisson 2003: 49; Cadolle 2004)⁹. Souhrn všech sourozenců se vyjadřuje slovem *fratrie*, jež překládám jako *sourozenectvo*¹⁰. Rekonponované sourozenectvo (*fratrie recomposée*) vzniká soužitím alespoň dvou dětí nemajících žádného společného rodiče nebo nanejvýš jednoho, zpravidla v důsledku rodinné rekonpozice, případně i v náhradní péči.

⁶ Takového lze označit výrazem *germain*.

⁷ V jednotném čísle je zřejmé, zda jde o bratra (*frère*), nebo sestru (*sœur*). Souslovím *frère germain/sœur germaine* lze zdůraznit sourozenectví oboustranně vlastní.

⁸ Česky označování jako „polorodi“ (kupř. v žargonu spisové dokumentace) nebo „nevlastní“ (obecné označení).

⁹ E. Widmer používá i termín „demi-germains“, aby se „vyhnul dlouhému ‚demi-frères et demi-sœurs‘“ (Widmer 2008: 105). Setkat se lze i s pojmem *faux frère* (nepravý bratr), málo užívaným jistě i pro určitou negativní konotaci.

¹⁰ Pro tuto stať je vhodnější než *sourozenecká skupina*. Ne všechna sourozenectva totiž nesou vlastnosti sociální skupiny: mezi některými členy sourozenectva, zejména nežijí-li pohromadě, nemusí prakticky probíhat komunikace, rozvíjet se emoční vazby, tito jedinci se ani nemusejí za sourozence považovat.

Tematická analýza francouzsko-jazyčné literatury týkající se sourozenectví

Francouzskou, a potažmo francouzsko-jazyčnou, sociologii rodiny tvoří více proudů, lišících se paradigmatem a/nebo oblastí zájmu (srov. Radimská 2003: 669). Těm zhruba odpovídají i přístupy k sourozenectví. Četní autoři se však k problematice dostávají s využitím přínosu více než jednoho z uvedených proudů, proto publikace (resp. poznatky z nich) níže třídím tematicky, nikoli dle paradigmat. S ohledem na v úvodu zmíněné dynamické propojení mezi teorií a empirií nedělím texty na empirické a teoretické, byť důraz na teorii či empirii je v různých analyzovaných pracích různý.

Ač sourozenectví je obtížné uchopit (Bondu 1998), výzkumů na ně zaměřených přibývá, a to ve srovnatelné míře kvalitativních i kvantitativních. Většina kvantitativních studií se opírá o statistická data sesbíraná francouzskými ústavy INED¹¹ a INSEE¹². Některé se zabývají sourozenectvím jako jednou proměnnou z mnoha při sledování mezigeneračních vztahů. V jiných vystupuje do popředí dílčí aspekt sourozenectví v rámci širší, obecněji pojednávané problematiky: např. sourozenecké vztahy v přistěhovaleckém prostředí předměstí velkých francouzských měst (Clair 2005 a 2010 aj.). Jinde je sourozenectví hlavním předmětem, kupř. v člancích a knihách É. Favart (2003; 2006; 2007; 2012) nebo A. Poittevin (2000; 2000a; 2003; 2004; 2004a; 2005; 2006a). Najdeme i úzce tematicky koncipované studie k sourozenectví, kupř. o správě peněz a hmotného majetku po odchodu stárnoucího rodiče do pobytového zařízení pro seniory (Billaud 2012). Postupem času se badatelé přesouvají od sourozenectví jako vedlejší proměnné nejprve ke zkoumání sourozenectví v kontextu vertikálních, mezigeneračních vztahů (sourozenců s rodiči), pak k zájmu o sourozenectví pro ně samo. Některé studie zasazují sourozenectví do komplexního rámce rodinných či rodových vztahů při zohlednění horizontální i vertikální dimenze příbuzenství (Déchaux 2007; 2012; Régnier-Loillier 2012; 2012a; Buisson 2003; 2007; Clément 1993; Favart 2006).

Pro francouzskou sociologii je příznačná reflexe aktuálního dění, ať už cílená (skrže aplikovaný výzkum), či jen vedená snahou o poznání reality. Pozornost k sourozenectví tak přitahují přednostně jeho souvislosti s jevy vnímanými jako sociální problém. Jde kupř. o *nerovnosti různého druhu mezi sourozenci či spojené s vyšším počtem sourozenců* – viz rozdíly ve školní úspěšnosti, zejména v hůře socioekonomicky situovaných početných rodinách (Bertrand et al. 2012; Moguérou – Santelli 2012; Wolf 2012), v životních i profesních šancích i drahách, podmínkách bydlení atd. (Merllié – Monso 2007; Moguérou et al. 2013; Pirus 2011). Dále jde o téma sourozenectví *po rodinné*

¹¹ Institut national d'études démographiques.

¹² Institut national de la statistique et des études économiques.

rekompozici v důsledku rozpadu rodičovského páru (Poittevin 2000; 2000a; 2003; 2004; 2004a; 2005; 2006; 2006a; 2008; Cadolle 2004; Martial 1998; 2003; Saint-Jacques – Chamberland 2000; Favart 2012; Widmer 2008), o období sourozenectví v náhradní péči (Le Gall 2010; Poittevin 2006; 2008; Neyrand 2005) či téma sourozenectví v kontextu *péče o stárnoucí rodiče* a/nebo obecněji *zajištění okolností nemohoucnosti stárnoucího rodiče* (Billaud 2012; Clément 1993; Petite 2008; Régnier-Loilier 2012 a 2012a). Posledně jmenovaná oblast odráží posun ve vnímání sourozenectví – s růstem střední délky života přestává být sourozenectví automaticky a takřka výlučně asociováno s dětstvím. Najdeme i texty věnované rodinné péči, včetně péče o sourozence, zejména handicapovaného, ale samo sourozenectví v nich nijak zvlášť teoreticky reflektováno není, pozornost je soustředěna na péči v kontextu genderu (kupř. Damamme – Paperman 2009). Nechybí studium sourozenectví ve spojitosti s *problémovým chováním*, včetně kriminality (Bony 2014; Mohammed 2007). Do kontextu nízkých měr plodnosti a porodnosti v západních zemích zapadá diskuse o otázce ideálního či zamýšleného počtu dětí a jeho souvislosti s početností vlastního sourozenectví (Régnier-Loilier 2006).

Téma sourozenectví vystupuje také v rámci klasicky pojednávaných témat, jako jsou *socializace* (Buisson 2003: 143-148; Singly – Brocard 1996; Šlechtová 2008; Singly – Ramos 2010; včetně výše zmíněných textů A. Poittevin 2000; 2000a; 2003; 2004; 2004a; 2005; 2006; 2006a; 2008 či Mohammed 2007), *vztahy mezi pohlavími* (Clair 2005; 2008; 2010; Régnier-Loilier 2012 a 2012a; též Bony 2014) či *sociální reprodukce*, včetně mezigenerační transmise (Renahy et al. 2003; Bessière 2010, Zarca 1999), rovněž s ohledem na sourozenecké nerovnosti v rodinné sociální reprodukci (Buisson 2003; 2007; Wolf 2012; Bessière – Gollac 2007; Zarca 1993). Zkoumáno je budování identity v kontextu rodinných vztahů (kupř. Favart 2003) či rodinné interakční styly (kupř. Widmer – Kellerhals 2007).

Díky empirickým výzkumům roste báze pro teoretickou reflexi sourozenectví bez ohledu na hloubku jejich teoretického ukotvení. Co se týče převážně teoretických studií, za nejvýznamnější publikaci považují monografii M. Buisson *La fratrie, creuset de paradoxes* (2003). Později následovalo více prací rozšiřujících teoretické vědění díky zmíněným empirickým výzkumům, zejména články a monografie É. Favart (2003; 2007) a A. Poittevin (2000; 2005; 2006a). Některé výzvy formulované M. Buisson zatím zůstaly bez odpovědi, např. volání po redefinici rodiny lépe odpovídající realitě současné společnosti, zachycující sourozenecké vazby i po případném rozchodu rodičů¹³

¹³ „Vede to k takovému uvažování o rodině, kdy se soustředíme na pouta natažená mezi více rodinných jednotek: „články, z nichž se tyto řetězy skládají, jsou děti z předchozích svazků“. Jednotek, jejichž složení se v průběhu času mění“ (Buisson 2003: 53-překlad HŠ).

či po nové perspektivě sociální reprodukce, jež by zohledňovala nerovnosti mezi sourozenci¹⁴. Autorka také upozorňuje na důležité teoreticko-metodologické souvislosti zkoumání sourozenectva¹⁵.

Zvolené konceptuální východisko pro sledování sociální role sourozence v kontextu současné společnosti

Využití pojmu *role* k uchopení jistého aspektu sociálního života nemá původ v sociologii¹⁶. Pojetí *role* má v sociologické, ale i antropologické nebo psychologické tradici různé významy či přinejmenším významové odstíny¹⁷. Jak píše Možný (1975), „[h]odnota pojmu role v soudobé¹⁸ sociologické teorii je dána především tím, že tento pojem spíná sociální strukturu s individuální osobností.“ O skloubení struktury a individuality jedince v definici sociální role zpravidla usiluje většina autorů – bez ohledu na to, zda se konkrétní autor zaměřuje ve strukturalistickém duchu především na podřízenost jedince sociálním normám (Parsons 1951; Merton 1957 aj.), nebo vidí primát v subjektivitě jedince a klade důraz na jeho interpretaci reality (Goffman 1999; Berger – Luckmann 1999; Kaufmann 2004 aj.). Toto pak zvláště platí pro autory současné (z francouzských např. Singly 2003). Jistý konsensus panuje v tom, že se sociální rolí se pojí určitá *očekávání*¹⁹; přičemž existuje dvojí proud: jeden vztahující očekávání ke *statusu* (kupř. Linton 1936; Merton 1957 aj.), druhý k *situaci* (např. Sennett 1974; Goffman 1999 aj.).

Pro účely této stati využiji konceptualizace sociální role F. de Singlyho (2003), která reflektuje situaci *druhé modernity* a odpovídá nejasnému normativnímu ukotvení sourozenectví v současné společnosti adekvátněji než „klasické“ přístupy, např. Lintonův (1936). Ovšem pojetí sociální role R. Lintona mi posloužilo vzhledem k jeho jednoduchému vztahování ke statusu.

¹⁴ Obvyklé ukazatele mající umožnit charakteristiku sourozenectva, např. socioprofesionální kategorie nebo počet sourozenců, nejsou vždy k tomuto účelu vhodné. Vliv počtu sourozenců není totiž bez souvislosti s věkovými rozdíly mezi nimi nebo složením dle pohlaví; vzhledem k počtu možných kombinací a potenciální různosti dopadu na skutečnou povahu sourozenectvých vztahů je „počet sourozenců“ jako indikátor vlastně irelevantní.

¹⁵ M. Buisson se pozastavuje nad souvislostmi a obtížemi oslovování pro účely výzkumu jednotlivých sourozenců z téhož sourozenectva (není bez významu, jak z hlediska úspěšnosti kontaktu, tak povahy získaných dat, kdo bude osloven jako první, kdo další kontakty zprostředkuje atd.).

¹⁶ Ta, zrodilví se jako disciplína hledající odpovědi na otázky nastolené nastupující modernitou, se inspirovala novověkým přístupem k metafoře světa jako divadla, jehož se lidé účastní jako herci i diváci. V tom tkví rozdíl oproti antickému *teatru mundi* (Platón, Petronius). V něm je svět divadlem pro bohy nebo Boha; role v něm jsou předem dány, ví se, co má herec pronášet a dělat i jak mají celé vystoupení a celá role vyznít. Jasná je kompletní dějová linie; neexistuje žádný prostor pro jakoukoli vlastní interpretaci role hercem (o improvizaci nemluvě) – zbývá holá recitace. Na tuto ideu navazuje z teologické perspektivy např. H. U. von Balthasar ve své *Theodramatik* (srov. Bugel 1994: 8-10).

¹⁷ U některých autorů by bylo obtížné pátrat po „divadelním“ významu pojmu, u jiných je zjevné – příkladem druhých mohou být F. Znaniecki (1984), E. Goffman (1999), R. Sennett (1974) aj.

¹⁸ Byť je třeba přihlídnout k roku publikace, lze větu vztáhnout i k současnosti.

¹⁹ Byť u některých autorů (kupř. Znaniecki dle Szacki 2003 nebo Šubrt 2017) je toto spíše implicitní či druhořadé, kdy tito autoři zdůrazňují především normativní základ.

Status spolu s Lintonem chápu jako pozici v určitém vzorci, přičemž se na něj skládají práva a povinnosti z tohoto vzorce vyplývající. Linton rozlišuje status *připsaný*, určený jedinci bez ohledu na jeho vrozené specifčnosti a schopnosti, a status *dosažený* jednáním dotyčného jedince (Linton 1936: 115). Jelikož je každý jedinec účasten vyjadřování více vzorců, může tak zastávat více statusů. Status sourozence je v této stati pojímán v tomto smyslu, s tím, že je samozřejmě současně vnímán v kontextu celkového statusu jedince (tj. souhrnu jím zaujímaných statusů ve vztahu k celé společnosti)²⁰. Práva a povinnosti vyplývající ze statusu se mohou projevovat pouze prostřednictvím jedince, jenž daný status zastává – uskutečňuje-li práva a povinnosti skládající se na status, vykonává roli (ta představuje dynamický aspekt statusu) (Linton 1936: 114). Jinak řečeno, ze statusu vyplývá, co může jedinec očekávat od ostatních; role je pak souborem očekávání vztahovaných ke statusu. Status a role „se stávají modely pro organizování jedincových postojů a chování tak, aby byly shodné s postoji ostatních jednotlivců, kteří se podílejí na vyjádření tohoto vzorce“ (Linton 1936: 114). Představují-li „minimum postojů a chování, jež musí [jedinec] přijmout, aby byl účasten otevřeného vyjádření vzorce“ (Linton 1936: 114), nabízí se otázka, jak je tomu s rolí nad rámec tohoto „minima“. Odpověď nabízí právě koncept sociální role F. de Singlyho.

Jak jsem naznačila výše, koncepce Singlyho reaguje na sílící individualizaci a psychologizaci jednání v období *druhé modernity*. Současnou sociální normalitu představují podle něho psychologické principy. Vedle stále existujícího direktivního typu normy („norme morale“ – „mravní normy“), majícího podobu příkazu nebo zákazu, se vyskytuje norma „psychologická“: aktér jedná dle své osobnosti i konkrétní situace, přičemž se snaží vyhybat se extrémům (Singly 2003: 131nn). Nejedná zcela volně, neimprovizuje (Singly 2003: 99), ale k dispozici má vedle role i *repertoáry* (role ‚nižšího řádu‘), jež jsou případně součástí statusu. Z nich vybírá, váží je a kombinuje, a na něm samotném tak více záleží, jak ke své roli, resp. jejímu hraní přistoupí. Odstup od role²¹ umožňuje inovovat, vnášet do hraní role nové repertoáry a reagovat na nové situace. Vedle *povinné role* (rôle obligé) tedy existuje též *role přizpůsobená/přivlastněná* (rôle appropriée). „Pojetí role jako ‚přizpůsobené‘ pomocí jistého dávkování z nabízených repertoárů umožňuje porozumět, jak individualizovaný jedinec²², socializovaný učení se repertoárům, může zůstat svobodným“ (Singly 2003: 102 – překlad HŠ).

²⁰ Sociální kontext dřívější doby v takové míře nezohledňoval kognitivní a psychologické dispozice jedinců (což ovšem zajisté neznamenalo jejich nepřítomnost).

²¹ Srov. Goffman (1999); Goffman odstup od role identifikuje, ale nevšímá si tohoto jeho potenciálu.

²² *Individualizovaným jedincem* nazývá Singly současného jedince.

Status sourozence od dětství po dospělost

Otázku, *co je sociální rolí sourozence*, komplikuje *implicitní* otázka, kdo vůbec je sourozenec. Jako nesporný se jeví status sourozenců za předpokladu, že dotyční jedinci mají společné biologické rodiče (fr. *géniteurs*²³) a v dětství žijí/žili v jedné domácnosti. Avšak samotná skutečnost, že více autorů (Buisson 2003; Poittevin 2005; Théry 1996; Favart 2012) upozorňuje na sémantickou dvojznačnost francouzských výrazů *frère* a *fratrie* (vycházejících z řeckého *adelphos* i latinského *frater*), postihující biologickou i smluvní dimenzi sourozenectví, či reflektuje obsahové omezení výrazu *germain* na sourozence pokrevně příbuzného, prozrazuje, že od sourozence se očekává nejen společný původ odvozený od společných rodičů. Co víc, společný původ nemusí být podmínkou sourozenectví – ani v dětství, ani v dospělosti.

Ve výzkumu i teoretické reflexi sourozenectví v období dětství, včetně dospívání, převažuje zaměření na rodiny vzešlé z rodinné rekonpozice (Poittevin 2006a aj Cadolle 2000; 2004; Martial 1998; 2003; 2007; Saint-Jacques – Chamberland 2000; Langevin 1999; Le Gall 2010). Vesměs je však ambicí přispět k porozumění a poznání sourozenectví obecně. Rodinná rekonpozice často svádí dohromady děti mající společného pouze jednoho rodiče nebo děti biologicky zcela nepřibuzné, jejichž zkušenosti vedou k přesunu důrazu ze společného původu (symbolizovaného společným příjmením) na soužití, znamenající jak *sdílení domácnosti*, tak *společné prožívání* každodennosti. Dimenze pokrevního příbuzenství ovšem ze sourozenectví nemizí²⁴ a nekonkuruje dimenzi soužití, což prozrazuje i jazyk: aktéři (děti i rodiče) z rekonponovaných rodin mají tendenci pouto o stupeň „přibližovat“: kvazi-sourozence nazývají „demi-frères (sœurs)” a polorodé jednoduše sourozenci (bratry/sestrami) (Poittevin 2003; 2004; 2005; 2006a). Obdobně děti žijící společně v SOS vesničkách mají v rozhovorech sklon užívat pro ostatní děti, jež nejsou jejich sourozenci, označení „jako můj bratr“/„jako moje sestra“, případně „bratr SOS“/„sestra SOS“, aby zdůraznili pozici bližší než kamarádkou, avšak daného jedince zcela neztotožnili se sourozencem (Poittevin 2008).

Nejen nezávisle na biologickém poutu, ale i na právní validaci²⁵ vztahů je na děti dospělých, kteří se stali partnery, v uvedených publikacích nahlíženo automaticky jako na sourozence²⁶. Kladu si však otázku, zda je těmito následky

²³ Obecným francouzským výrazem pro rodiče je *parent*.

²⁴ Důraz na biologickou příbuznost je zřejmý obecně, jak v odborném, tak laickém diskurzu. Kupř. v případě dětí počatých z dárcovských buněk je tendence pro druhé vyhledávat stejného dárce jako u prvního (přítom společné sociální otcovství by bylo i bez toho zajištěno) (Fine 2012).

²⁵ Tj. nezávisle na tom, zda rodiče uzavřeli sňatek či zda biologicky nevlastní rodič adoptoval dítě partnera.

²⁶ Pro upřesnění jsou pak v odborných textech rozlišování „polo-sourozenci“ a „kvazi-sourozenci“ (viz úvod).

rodinné rekonpozice status sourozence skutečně zajištěn, zda je ve společnosti obecně přijato, že s dotyčnými jedinci má být zacházeno jako se sourozenci (nemluvě o samotné otázce přístupu k sourozencům obecně). M. Buisson si všímá, že rodiče, kteří vstoupili do nových partnerských svazků, mají tendenci vztahovat normy platné pro pouta pokrevní i na pouta dospělých biologicky nepřibuzných dětí (Buisson 2003: 55).

Rodinná rekonpozice ovšem může mít za následek rozdělení sourozenců oboustranně biologicky vlastních; to je sice právně možné, ale není to společensky schvalováno. Antropoložka A. Fine (2012) přičítá v současnosti převažující nesouhlas s rozdělováním sourozenců vnímání sourozeneckých pout jako nezlomných, „přirozených“ vazeb v době nestability vztahů manželských resp. partnerských. Status kvazi-sourozence je v tomto směru slabší: za okolností rozpadu páru, jež kvazi-sourozence svedl dohromady, nárok na zachování možnosti společného života jako by neexistoval, a to navzdory potenciální citové vazbě, jež mezi kvazi-sourozenci mohla za dobu soužití vzniknout. Společně nežijící biologicky nepřibuzní jedinci, jejichž rodiče jsou si partnery, nebudou vnímáni jako sourozenci ani sebou, ani jinými – *kvazi-sourozenci* budou pouze potenciálně; mohou však být (typicky polorodými) sourozenci jedinců situovaných na průniku sourozenectev (viz příklad Favart 2012²⁷). L. Toulemon (2007) radí definovat sourozenectvo (*fratrie*) vždy z pohledu konkrétního dítěte; v případě složitějších rodinných rekonpozic nemusí být pro jednotlivé sourozence jejich *fratrie* stejná.

A. Fine (2012: 41) návazně rozvádí otázku předefinování sourozeneckého pouta v kontextu nových rodinných konfigurací. Uzavírá pak spolu s A. Martial (1998), že sourozence nečiní v sociálním smyslu ani tak právní stránka jako *realita vztahů*: rodiče stanovují pravidlo, bez něhož by nově-složená konstelace nemohla existovat jako rodina.

V prvních letech dětství je sourozenectvo pokrevní, adoptivní nebo rekonponované entitou vnucenou dospělými – rodiči (Buisson 2006: 13); status sourozence je tedy připsaný²⁸. Sourozenecké pouto má jen malou autonomii na nukleární rodině (Widmer 1999). V době adolescence autonomie jedince narůstá, a to i v hraní sourozenecké role, navzdory zpravidla trvajícím soužitím se sourozenci v domácnosti rodičů. V případě rodinných rekonpozic se u adolescenta více zohledňuje, u kterého rodiče upřednostňuje bydlení (Martial 2003). To má potenciální dopad i na skladbu jeho sourozenectva, zejména pokud jde o kontakty s polorodými sourozenci a kvazi-sourozenci. Fakticky

²⁷ Autorka dává modelový příklad Loly, jež má polorodého bratra z otcovy strany, Maxe; Max má Lolu jako polorodou sestru, ale z matčiny strany má také jednoho polorodého bratra a dvě kvazi sestry. Max a Lola tak nemají stejnou *fratrie* (tj. stejné sourozenectvo).

²⁸ Rodiče mohou posilovat budování sourozeneckého pouta kupř. umístováním kvazi-sourozenců stejného věku a pohlaví do stejného pokoje (Martial 2003).

tedy může jedinec mít, třeba i vynucený, podíl na tvorbě svého statusu sourozence. M. C. Saint-Jacques a C. Chamberland (2000) našly i ojedinělé případy adolescentů odmítajících status sourozence ve vztahu ke svým polorodým sourozencům, s nimiž nežili. Dotyční neužívali termínu, který by vyjadřoval jejich vzájemné pouto; namísto toho spojovali dané dítě s rodičem nebo s párem (kupř. „mají spolu dítě“). Jakoby i v případech jednoho společného rodiče bylo třeba sourozenectví potvrdit zkušeností sdíleného života. K obdobnému zjištění dochází A. Poittevin (2008) u dětí žijících v SOS vesničkách, jež nemají kontakt s polorodými sourozenci.

Ačkoli jsou sourozenecké vztahy v porovnání se situací v jiných společnostech jen slabě institucionalizovány, neunikají statusové regulaci: statusy bratra a sestry nejsou ekvivalentní, stejně jako status, potažmo role nejstaršího a (nej)mladšího²⁹ (Widmer 1999). Vedle pořadí narození má vliv i věkový rozdíl. Sourozenci z téže rodinné generace mohou patřit do různých věkových kohort (Attias-Donfut dle Buisson 2007), a nezdá se, že by vyrůstali v odlišných socializačních podmínkách (Langevin 1990). V obecné rovině ale platí, že v rámci rodiny staví sourozenectví jedince do pozice současně *podobného* i *odlišného* (Muxel 1998).

Jak píše M. Buisson (2003: 118 – překlad HŠ), „sourozenci existují jakožto potomci stejného rodičovského páru, ale částečně svůj status ztrácejí, jakmile nabyli autonomie a založili svou vlastní rodinnou jednotku“. Sourozenectví v dospělosti je prezentováno jako „strukturně druhotné ‚odvozené‘ pouto“ (Déchaux 2012), málo normované a v tomto období přátelství (Crenner et al. 2000)³⁰. Prakticky žádná direktivní norma nenutí dospělé sourozence, aby při svém jednání zohledňovali skutečnost, že jsou sourozenci, leda odvozeně – kupř. jakožto dědici/nástupci³¹ týchž rodičů. Vynořuje se řada otázek, které nejsou v analyzovaných publikacích vysloveny přímo, ale logicky se nabízejí: Činí z dospělého jedince skutečnost, že jeho rodiče přivedli na svět nebo společně vychovali ještě další dítě, „automaticky“ (v sociálním smyslu) sourozence? Nebo je status sourozence obdobně jako status přítele statutem dosaženým? Klíčem k jejich zodpovězení může být právě sledování rolí, které dospělí lidé jako sourozenci hrají (viz níže podkapitola *Role sourozence v období dospělosti*).

²⁹ To se projevuje i vně rodiny, v prostředí organizace. Kupř. ve škole zkušenost se starším sourozencem předznamenává pozici sourozence mladšího, (Mohammed 2007) Obdobný jev u mladých dospělých pozorovala Bony (2014) ve věznicích. V případě nápravného zařízení ovšem nemusí jít o determinující zkušenost se sourozencem věkově starším, ale s předcházejícím ve výkonu trestu.

³⁰ Předmětem zájmu badatelů se stalo i porovnání sourozenectví s přátelstvím (Herpin – Déchaux 2004).

³¹ Zatímco dědici mohou zpravidla být všichni sourozenci, u následnictví tomu je jinak. Následnictví souvisí s řadou proměnných jako pořadí narození, pohlaví, ale i společenskohistorické okolnosti nebo možnosti rodiny v té které fázi existence a další faktory (Buisson 2003; 2007; Bessière – Gollac 2007; Zarca 1993). Mezi sourozenci může ve vztahu k rodičům vyvolat nerovnost.

Vývoj obsahu role sourozence během životní dráhy z pohledu publikací

Textů přímo se vyjadřujících o *roli* sourozence je velmi málo; především jde o práce: Poittevin (2006a aj.), Clair (2005), Widmer (1999; 2008), Déchaux (2007), Crenner et al. (2000). S výjimkou publikací É. Widmera a A. Poittevin přitom soustředění na roli sourozence není primární. O roli v širším rodinném souvztaží, kdy tedy nejde primárně o roli sourozence, ale o roli člena rodiny, se lze dočíst i v textech Billaud (2012) a Bessière – Gollac (2007).

Výše (viz kapitola Zvolené konceptuální východisko...) uvedený Singlyho (2003) koncept sociální role používá explicitně A. Poittevin, přičemž implicitně je přítomen i u I. Clair (2005) a É. Favart (2003). Dvě prvně zmíněné autorky patří k Singlyho škole, třetí socioložka jeho teorie individualizace výslovně využívá jako východiska pro vlastní zkoumání. Všechny tři uskutečnily kvalitativní „chápací“ výzkum, opírající se především o nestrukturované či polostrukturované rozhovory. Oproti nim É. Widmer postupoval kvantitativně pomocí dotazníků. Pro odvození významných sourozeneckých rolí (jejichž výskyt v závislosti na jiných proměnných pak testoval) vycházel ze strukturně-funkcionalistického předpokladu, že rodina musí zvládat určité nesporné funkční problémy. I některé další analyzované texty ovšem obsahují poznatky přispívající k poznání sourozenecké role, byť implicitně (např. skrze popis fungování sourozeneckých vztahů či sledování nerovností mezi sourozenci).

Cílem této kapitoly je představit roli sourozence v jednotlivých etapách životní dráhy, tak jak byla vysledována v analyzovaných textech. První podkapitola se soustředí na dětství bez rozlišení jeho fází, druhá podkapitola se konkrétněji pozastavuje u adolescence, neboť ta je předmětem samostatného zaměření vícera publikací. Třetí podkapitola zahrnuje poznatky o roli sourozence v dospělosti – takových poznatků je relativně málo na to, aby bylo možné rozlišení dle dílčích období dospělosti.

Role sourozence v období dětství

Dětství je ve společenskovědním výzkumu specifické nesamozřejmostí volby perspektivy komunikačních partnerů či respondentů³². Zatímco na některých výzkumech participují děti³³ (Poittevin 2003; 2005; 2006a), jiné se opírají výlučně o výpovědi dospělých, zpravidla rodičů. (Singly – Brocard 1996; Šlechtová 2008) Pro pochopení role sourozence je užitečné obojí.

³² To je případ všech výzkumných prací zahrnutých do této stati; žádná nestaví na pouhém pozorování či analýze dokumentů.

³³ Čím nižší věk, tím omezenější je možnost vést s dítětem rozhovor nebo vyplňovat dotazník. Respondenty či komunikačními partnery ve výzkumech zacílených přímo na adolescenty jsou tak vesměs adolescenti sami; ve výzkumech zaměřených i na děti obecně, tedy i na mladší, může být stanovena věková hranice, od které je dítě jako komunikační partner akceptováno (kupř. A. Poittevin takto pracovala s dětmi od sedmi let věku, byť ve zkoumaných rodinách byly i děti mladší).

Z pohledu rodičů je sourozenec v období dětství významným *aktérem socializace*. Sourozenecká interakce umožňuje trénink meziosobních vztahů. Důraz na socializační význam nutnosti *dělit* se o čas a pozornost rodičů i v materiální oblasti se sourozencem se objevuje ve výzkumných zjištěních (Martial 2007; Šlechtová 2008; Singly – Brocard 1996)³⁴. V publikacích opakovaně zmiňované *společné prožívání věcí* (Poittevin 2003; 2006a aj.; Šlechtová 2008) zahrnuje i předpoklad radosti ze společnosti sourozenců. Sourozenci jsou v pozici jednak sobě rovných, jednak jedinečných osobností³⁵; hrát roli sourozence znamená učit se skrze běžnou komunikaci zohlednit jak sebe, tak druhého, což jsou kompetence cenné pro život v současné individualistické společnosti (srov. Singly – Brocard 1996)³⁶.

Socializační role každého sourozence se liší i podle pořadí narození a pohlaví. Socializace však nesleduje jediný model. V některých rodinách je více zdůrazňováno vrstevnictví sourozenců, a to, že sourozenec jakožto společník při hře či zážitcích sehraje svou roli lépe, bude-li vrstevníkem. V jiných je akcentována individualita každého z nich, zatímco jinde právě význam učení se rolím odvíjejícím se od rozdílu věku a pohlaví. (Šlechtová 2008) Status v rámci sourozencectva daný pořadím narození, resp. kombinací věkového pořadí a pohlaví a od něho se odvíjející role se může pozměnit v souvislosti s rodinnou rekonpozicí (Poittevin 2003; 2006a) nebo s přijetím dětí do náhradní rodinné péče (Le Gall 2010; Poittevin 2004). Taková situace nového sourozencectví vede jedince k nutnosti znovu vynalézt způsob bytí pospolu (Poittevin 2003). Kvazi-sourozenci za sebou mají jiný rodinný příběh a jinou výchovu. Přidá-li se pravidelná mobilita spojená se střídavou výchovou, dochází i k mobilitě výchovných norem; na jednu stranu se dítě učí vnímat relativitu těchto norem, na druhou si nemusí vždy být jisto, co má dělat. Z toho může vyplývat i nejistota v hraní sourozenecké role a jedinec i „celek“ rodiny se musí do vytváření pouta důrazněji vložit (Singly dle Poittevin 2003).

Ve výzkumu rekonponovaných sourozencectev A. Poittevin (2003; 2005; 2006a) sleduje, jak si děti dokážou poradit s novým rodinným rámcem na základě předepsaných sociálních rolí. Výzkum odhalil různé dimenze sourozencectví, jejichž kombinace utvářejí patero repertoárů sourozenecké role. Vzhledem k množství sourozeneckých kombinací sleduje autorka hraní role

³⁴ Soužití v rodině vede k vzniku četných meziosobních konfliktů, včetně sourozeneckých. Konflikt jakožto modalita existujícího pouta může být v socializaci užitečný. Sourozencectva se ovšem liší jak ve výskytu konfliktů, tak v postoji k nim, přičemž obojí souvisí s interakčními styly rodičovského páru a zapojením rodiny do širší sociální sítě (Widmer – Kellerhals 2007).

³⁵ Imperativem pro současné rodiče je v tomto smyslu se ke svým dětem chovat rovně, avšak při zohlednění jedinečnosti každého.

³⁶ Singly a Brocard (1996) na výzkumu pohledu matek na soužití sourozenců v jednom pokoji ukazují různý rodičovský přístup k podpoře vzájemné sourozenecké solidarity: zatímco některé matky upřednostňují sdílení pokoje a hraček v zájmu ochrany dětí před „excesy individualismu“, jiné považují toto řešení za nouzové a akcentují význam soukromí a s tím spojené autonomie dětí.

vždy v sourozeneckém binomu, tedy mezi dvěma členy sourozenectva. Každý z daných dvou sourozenců může ve vztahu k jinému sourozenci hrát jiný repertoár sourozenecké role (Poittevin 2006a). Prvním repertoárem je role „vzdáleného“ (*distant*) sourozence, který si drží odstup od rodinného sdílení, jak ve vztahu k dětem, tak k dospělým. Častější je u dětí, které nežijí ve společné domácnosti a ve smíšených binomech starší bratr – mladší sestra/kvazi-sestra. Druhým je role sourozence „rivala“ (*rival*), který se domáhá svého místa v rodině nebo je obhájí. S ostatními dětmi soupeří a více se vkládá do vztahů s dospělými než s dětmi. Tento repertoár byl identifikován mezi sourozenci oboustranně vlastními, polovičními i kvazi-sourozenci. Nejčastějším repertoárem je repertoár „průvodce“/„provázejícího“ (*accompagnant*). Obsahově odpovídá klasické představě staršího bratra nebo starší sestry³⁷. Starší sourozenec na sebe bere svůj ‚úkol‘ a ‚stará se‘ o mladšího, který se o něj může opřít, požádat jej o pomoc, pozornost, najít u něj bezpečí. Takový vztah ovšem vždy neprovází afinita dětí; spíše jej oceňují rodiče, z jejichž perspektivy potvrzuje normalitu pout v sourozenectvu a validuje status rodiny. Roli „komplice“ (*compère*) hrají děti mající společné zájmy (včetně kulturních a sportovních), společně si hrají a baví se; jejich vztah je podobný kamarádskému. Je to sourozenecký repertoár dětí blízkých věkem³⁸, oboustranně vlastních, poloviční či kvazi-sourozenců, které bydlí spolu, nikoli nutně nepřetržitě³⁹. „Svěřující se a důvěřující“ sourozenec (*confidant*⁴⁰) představuje sourozenecké *alter ego*, jež si jedinec v rámci domácnosti najde. Sdílí s ním důvěrnou konverzaci a je oporou při ‚sebeobjevování‘ jedince a tvorbě jeho identity. K hraní takové sourozenecké role je potřebná věková blízkost a kontinuální vztah – objevuje se tedy hlavně u dětí, jež spolu trvale žijí v jedné domácnosti. Kombinace repertoárů ve vztahu k různým sourozencům vytváří mnohorozměrnou sourozeneckou identitu, jež se navíc vyvíjí v čase (Poittevin 2006a).

Při analýze sourozenecké zkušenosti dětí žijících v SOS vesničkách, kde děti sdílejí domácnost, vedenou pěstounkou–„maminkou SOS“, se svými vlastními či polorodými sourozenci i s dětmi jiného rodinného původu, si A. Poittevin (2006; 2008) všímá, že děti v pozici nejstarších by rády měly staršího sourozence, který by pro ně mohl být příkladem, modelem a který by jim zajistil přístup ke světu starších. Pokud jde o pohlaví případného dalšího

³⁷ Při analýze rodinné socializace v původních (nerekomponovaných) rodinách (výzkum se přímo nezabýval rolovými repertoáry, ale z výsledků analýzy je lze odvodit) pozorovala Šlechtová (2008) důraz na tento repertoár sourozenecké role u rodičů z rodiny typu *rodinný podnik*, charakteristickým výraznou diferenciací rolí dle pohlaví a věku (jak u dětí, tak u rodičů).

³⁸ V rodinách typu *rodiny dvou generací vrstevníků* (akcentujícím vrstevnictví dětí a obecně intragenerační podobnost v rámci rodiny) se objevuje důraz rodičů na tento repertoár sourozenecké role a jeho aktivní podpora (srov. Šlechtová 2008).

³⁹ Je slučitelný se střídavou výchovou.

⁴⁰ Jde o neologismus vytvořený ze slov *confiant* a *confident*.

sourozence, děti si vesměs přejí spíše bratra. Dívčí sourozenectva to zdůvodňují zajištěním různosti a možnosti další sourozenecké zkušenosti, chlapci si bratra dokážou lépe představit jako „komplice“. Z těchto očekávání je zřejmé, že se liší status i role bratra a sestry. Autorka odhalila způsoby „dělání bratra“/„dělání sestry“. Hrát na rejstřík odpovědnosti znamená využít rolový repertoár „staršího sourozence“ (*grand frère/grande sœur*). Jedinec je v pozici *doprovázejícího*, vztahem mezi blízkostí a autoritou, pozice může zahrnovat i dimenzi *zástupce rodiče* (pěstounky). Oboje může být některými jedinci prožíváno jako zátěž. Repertoár „komplice“ (*compère*) znamená především společnou činnost, především hru, a společné zájmy, vzájemné přátelství. Hraní na rejstřík „důvěrnosti“ (*confidence*) spočívá v povídání si, svěřování se. Může se tak vytvořit silná sourozenecká entita kompenzující rodinné problémy, jež se opírá o společnou rodinnou paměť. Sociální role sourozence se i v SOS vesničce liší dle pozice protagonistů, přičemž rejstříky jsou komplementární: nejstarší mohou kombinovat více rejstříků (odpovědnosti, komplicity). Méně pozitivní sourozenecké pocity, kupř. rivalita, se mohou v každodenním životě přizpůsobovat rejstříkům odpovědnosti či důvěrnosti (Poittevin 2008).

Role sourozence v období dospívání

V obecné rovině byla role adolescenta představena již výše. Následující podkapitola přináší zjištění z výzkumů zaměřených již výslovně na dospívající. Sourozenci v adolescentním věku též plní roli *prostředníků mezi horizontální a vertikální socializací*, jsou na průniku rodiny a vrstevnické skupiny. Sourozenecká skupina je na jedné straně vnímána, především rodiči, jako bezpečný prostor postupně vyjednáváného experimentování a učení se autonomii (Octobre – Berthomier 2012, Ramos 2011), na straně druhé je vlivnou vykonavatelkou sociální kontroly (viz níže). Sourozenec, zvláště ten starší, může být již od ranějších fází dětství *modelem chování* (Poittevin 2008) – jak k jeho *následování*, tak k *vymezení* se vůči němu, k odlišení se od sourozence (Widmer 1999). Sourozeneckou roli v tomto věku výrazněji determinuje i socioekonomický a sociodemografický kontext.

É. Widmer sledoval, jak sourozenci hrají svou roli jakožto *altruisté, animátoři, usmiřovatelé, doplňkoví rodiči, inovátoři, cenzori, orientující a rušitelé* (Widmer 1999). U polorodých sourozenců si všiml závislosti volby „repertoárů“⁴¹ na věkovém rozdílu a sdílení domácnosti. Analyzuje sourozenecké interakce z pohledu *opozice* (konfliktů a násilí), *kooperace* (koalic, družení se) a *diferenciace* (nerovností, rolových rozdílů). Všimá si, že v období dospívání převažují vztahy diferenciace a opozice. Zaznamenává deidentifi-

⁴¹ Jak již bylo napsáno v úvodu kapitoly, sám přímo o repertoárech nepíše a nevychází ze Singlyho teorie role. Sourozenecké role, jejichž výskyt testuje, předem stanovené jako závislé proměnné, však svým charakterem repertoáry připomínají.

kační funkci sourozenců opačného pohlaví. Sociabilita sourozenců je vázána hlavně na prostředí domova, proto je slabá u sourozenců nebydlících spolu. Chlapci si spolu raději *hrají*, dívky dávají přednost *povídání*. Obdobně i *konflikt* je spojen se životem „pod jednou střechou“ a je pozitivně korelován s konfliktem mezi rodiči, který jej mnohdy nepřímo způsobuje. Konflikt mezi sourozenci zpravidla vztah neohrožuje. K sourozenecké roli patří i *spolupráce* a *svěřování se*; posledně uvedené je častější mezi sestrami, přičemž mladší se svěřují starším sourozencům, nejstarší se svěřují rodičům. Nejstarší sourozenec bývá též *mediátorem* vztahu s rodiči (Widmer 2008). Rámcově tedy výsledná zjištění odpovídají repertoárům identifikovaným A. Poittevin (2006a). Kvantitativní přístup navíc odhalil specifické souvislosti proměnných biologické příbuznosti (oboustranně vlastního, nebo polovičního sourozenectví) a existence, či neexistence soužití v jedné domácnosti. Zatímco u oboustranně vlastních sourozenců jsou zastoupeny všechny repertoáry, u polorodých je výrazné rozštěpení dle ne/soužití. Spolubydlící poloviční sourozenci nehrají repertoár „doplňkových rodičů“, zatímco nespolubydlící jej hrají dokonce častěji než oboustranně vlastní sourozenci. (To může být dáno i častějším velkým věkovým rozdílem u nespolubydlících polovičních sourozenců.) „Rodičování je repertoárem především dospívajících sester. Obdobně „cenzor“, „orientující“ a „inovátor“ jsou repertoáry nespolubydlícího polovičního sourozence. Oboustranně vlastní sourozenci je sice hrají častěji, avšak spolubydlící poloviční sourozenci naopak vůbec. „Usmiřovatelů“ nebo „rušitelů“ je zase více mezi spolubydlícími, jak vlastními, tak polovičními, než mezi nespolubydlícími. „Altruistů“ je zase nejméně mezi spolubydlícími polovičními sourozenci (Widmer 2008).

S. Octobre a N. Berthomier (2012) na základě kvantitativních dat sledují podíl sourozenců na kulturní socializaci jedince prostřednictvím volnočasových aktivit vůči podílu rodičů a kamarádů. Sourozenci participují na kulturní socializaci *iniciací*, *explicitním předáváním* nebo *vštěpováním* i subtilnějšími *implicitními způsoby* předávání obsahů socializace: dítě obsah „nasákne“, ztotožní se s ním. Pokud tyto způsoby nahlédneme optikou repertoárů pojmenovaných A. Poittevin (2006a), pak sourozenci zajišťují kulturní socializaci hraním v různých repertoárech, zejména „provázejícího“ či „komplice“⁴². Tento typ socializace se liší dle socio-ekonomického postavení rodiny. Děti vysoce specializovaných pracovníků zůstávají delší dobu sensitivní vůči působení sourozenců než děti dělníků; sourozenecké skupiny

⁴² Kulturní socializace probíhá v kategoriích informačního kapitálu (vědět, že něco existuje), uživatelských kompetencí (umět, dokázat) i konstruování vkusu, resp. zálib či naopak nechutí. Analýza ukázala, že kulturní socializace závisí na velikosti sourozenectva (dvou- až třídětná „vytvářejí“ výraznější rozmanitost oproti situaci jedináčka; efekt se zmenšuje u čtyřčlenných a početnějších sourozenectv); na věkovém pořadí v rámci sourozenecké skupiny (mladší jsou vystaveni praktikám starších) či pohlaví (dívký jsou citlivější vůči rodinným vlivům než chlapci, více akceptují iniciaci ze strany bratří a sester a ochotněji se účastní sdílených aktivit).

v nižších vrstvách „fungují“ spíše na základě statusu daného věkem, pohlavím apod., zatímco ve vyšších na bázi osobních kompetencí a vyjednávání mezi sourozenci. Velká role je připisována rodinné naraci („on/ona je na počítací šikovnější než bratr/sestra“...).

Obecně ve všech rodinách je pozorována mezisourozenecká *podpora*. Kupř. Widmer (1999) píše o pomoci se školními povinnostmi nebo půjčování peněz u adolescentů, byť jen v omezené míře. Její význam je ale zřetelnější v početných, zejména nízkopříjmových rodinách a v rodinách přistěhovaleckého původu.

Status *prvorozeného* dítěte se pojí s větší podporou ze strany rodičů během školní dráhy (Wolf 2012; Moguérou – Santelli 2012). Wolf, zaměřující se na rodiny se čtyřmi a více dětmi, konstatuje nezávislost tohoto jevu na pohlaví a bohatství rodičů. Oproti němu Moguérou a Santelli (2012), sledující rodiny z přistěhovaleckého prostředí, zaznamenávají větší finanční, časovou aj. investici rodičů zvláště do nejstarších synů. Míra podpory je odvozena od míry vkládané naděje: rolí nejstaršího, zejména bratra, je podpořit mladší sourozence⁴³, „připravit jim cestu“. Pokles rodičovských investic do mladších dětí není dán ani tak kulturou, jako zhoršujícími se sociálními podmínkami a fází životního cyklu (očekává se, že starší po rodičích převezmou jejich roli v podpoře mladších sourozenců). Ačkoli nejstarší sourozenec sám uspět z různých důvodů nemusí, je už tím, že poznal prostředí vzdělávacích institucí, lépe disponován k *provázení* sourozenců na vzdělanostní dráze. V případě neúspěchu prvorozených synů se role zhostí jiný sourozenec, zejména nejstarší sestra nebo druhorozený bratr. Nepříznivá finanční situace v přistěhovalecké rodině může roli prvorozeného pozměnit: „obětuje“ se a namísto studia začne vydělávat; jeho příjem pak napomáhá k uhrazení studia mladších sourozenců. V každodenním životě mohou starší sourozenci *nahrazovat rodiče* v oblasti pomoci s přípravou sourozenců do školy, sledováním jejich prospěchu, podporou a dohledem nad nimi. Role nejstarší sestry, jež může spočívat ve výše popsaném, se kombinuje (a komplikuje) rolí nejstarší dcery a s ní spojenými povinnostmi v domácnosti; dívka tak nemusí být schopna nároky zvládat. Je-li matka okolnostmi fakticky nucena být v domácnosti, snaží se, aby dcera neměla stejný osud jako ona. Obdobně funguje i *sesterská solidarita*: starší sestra podporuje školní dráhu mladší bez ohledu na to, zda sama mohla studovat. Řada mladších sester uspěla právě díky starší sestře, někdy i navzdory rodičům. Podle autorek vychází takové jednání z dynamiky rodinných vztahů a připisují je spíše elánu solidarity, mravní povinnosti či samozřejmosti než vědomé strategii. Je též pravda, že nerovné rozdělení povinností v domácnosti a silná kontrola nad dívkami mohou u sester

⁴³ V přistěhovaleckém prostředí i rodiče (kupř. pomocí s administrativními úkony).

vyvolávat hněv, vzdor a konfliktní jednání (Moguérou – Santelli 2012). Vzájemná pomoc sourozenců je v početných přistěhovaleckých rodinách častější než ve stejně početných rodinách nepřistěhovaleckých (Moguérou et al. 2011). Při jinak stejných socioekonomických charakteristikách dosahují dívky z početných rodin maghrebského původu vyššího vzdělání než dívky z početných rodin nepřistěhovalecké populace (Moguérou et al. 2013).

S pozicí staršího sourozence obecně se často pojí odpovědnost za sourozence mladší, spojená s *kontrolou*. Nemusí však jít jen o kontrolu implicitně delegovanou rodiči, ale o kontrolu vlastní sourozeneckému vztahu. Kontrola se děje i skrze vzájemné srovnávání se. Co se týče možnosti rozhodovat, více jí má nejstarší sourozenec; jeho mocenským nástrojem je ovšem i jeho altruismus (Widmer 1999).

Jednání dospívajících z přistěhovaleckých rodin (zvláště maghrebských) v prostředí předměstských sídlišť velkých francouzských měst bývá laickou veřejností interpretováno jako odpovídající kultuře původu, zejména pak v oblasti kontroly mužů nad ženami. *Starší bratr*, „grand-frère“ (Duret – Augustini 1996; Clair 2005; 2010), který ani nemusí být starší, „je více rolí než skutečně osobou“ (Clair 2005: 29), byť nejčastěji se obojí překrývá. Nemá-li dívka bratra, může roli sehrát bratranec nebo strýc, případně bratr kamarádky. Samo pojmenování „grand-frère“ je připomínkou řádu, autority, reprezentuje rodinu pokrevní, etnickou i mravní. Náplní repertoáru je hlídat pověst sestry, potažmo čest rodiny, což prakticky znamená kontrolu nad sestřiným jednáním ve veřejném prostoru, zejména pokud jde o vztahy s opačným pohlavím. Vztah kontroly-ochrany je ale vzájemný, neboť na pověsti sestry ve velké míře závisí mužnost bratra a naopak, což může být „dramatické“ zvláště pro chlapce, jejichž takřka celá sociální identita, resp. postavení v lokální skupině mladíků, jsou omezeny na jejich virilitu. Přístup k tradici je ale individualizovaný – ne každý bratr o tuto roli stojí a hraje ji; zejména má-li k dispozici jiné zdroje, vzhledem k nimž může budovat svoji identitu (Clair 2005).

Dívky z přistěhovaleckého prostředí jsou obecně pod větší kontrolou (Moguérou et al. 2011). To s sebou nese i menší prostorovou mobilitu a v důsledku patrně i lepší školní výsledky. Ovšem za specifických podmínek, v kontextu patologií spojených se životem v sociálně problematických lokalitách, se role mohou obrátit. Ačkoli se od sester očekává přítomnost v domácnosti, v případě výkonu trestu odnětí svobody u bratrů jsou sestry těmi, kdo je mobilní – zajišťují návštěvy bratra ve věznici, zprostředkovávají spolu s matkami kontakt s dalšími členy rodiny. Bratři komunikují s uvězněným spíše telefonicky (Bony 2014). Toto se netýká jen období dospívání, ale i přechodu do dospělosti, kdy je však ještě status vztažen k orientační rodině a životu v ní.

Sourozenecká kontrola se děje i na průniku rodiny a vrstevnické skupiny. Podle skupiny, do které sourozenec jedince uvádí, může být pozitivní, nebo

negativní. Kupř. členy problémových „part“, „band“ či „gangů“ se snadněji stávají dospívající z početných sourozenců, žijící v přelidněných bytech na velkých sídlištích, trávících volný čas venku, mimo dohled rodičů (Mohammed – Mucchielli 2007). Lze říci, že s omezenou možností kontroly ze strany rodičů narůstá role staršího sourozence jako usměrňujícího jednání mladších? M. Mohammed identifikoval trojí vztahovou konfiguraci: (1) starších sourozenců, kteří nemají zájem uplatňovat svůj vliv na sourozence mladší, (2) starších sourozenců vědomě ovlivňujících ty mladší, (3) starších, kteří se snaží přimět své sourozence ke stejnému způsobu života pomocí fyzického nátlaku nebo autoritativní kontroly (Mohammed 2007). Nahlédnuto optikou Singlyho teorie se zdá, že za každou z konfigurací je jiný repertoár role staršího bratra. Je možné si položit otázku, zda a jak toto souvisí s rolí sourozence a vztahuje se i na pozitivní socializační prostředí.

Role sourozence v období dospělosti

Jak jsem již konstatovala, publikací vztahujících se k sourozenectví v dospělosti je výrazně méně než těch, jež se týkají sourozenectví v předchozích etapách života. Role dospělého sourozence, pokud je tematizována, není prezentována explicitně v kategoriích repertoárů. (Tam, kde koncept repertoárů užívám, jde již o výsledek mé analýzy.)

Zdánlivá „nepovinnost“ kontaktů mezi dospělými sourozenci a jejich obecně slabá frekvence⁴⁴ vede některé autory k přirovnání sourozeneckého pouta ke vztahu přátelskému (např. Crenner et al. 2000). Přesto i oni zachytili na základě četnosti kontaktů kompenzační funkci sourozenectví u jedinců, kteří nezaložili prokreační rodinu, nemají partnera, zemřel jim či se rozvedli. Taková, a zvláště bezdětné ženy, hrají obvykle roli sourozence s vyšší frekvencí (Ibid.). Déchoux (2012) si všímá, že na tyto osoby bývají delegovány kupř. výchovné úkoly. Dalo by se říci, že se jedná o repertoár „náhrady přímého rodinného pouta“. Výzkum Crennera et al. (2000) umožnil rozpoznat i roli „kinkeepera“ či „styčného důstojníka“, tj. repertoár hraný zpravidla nejstarší sestrou. Jeho obsahem je pořádání sourozeneckých setkání od chvíle, kdy tuto funkci z důvodu nemohoucnosti nebo úmrtí přestane plnit matka. /Úmrtí matky považuje Déchoux (2012) za zkoušku pro sourozenectvo./ Pravidelná organizovaná setkávání se nevyznačují hloubkou interakcí, ale zajišťují trvalost pouta (Favart 2003⁴⁵), potvrzují existenci skupiny (Favart 2006; Herpin – Déchoux 2012) a jsou i příležitostí ke vzpomínání a udržování rodinné paměti.

Mezi sourozenci může fungovat i hlubší vztah, kupř. u těch, které sblížila obdobná životní zkušenost, jakou ostatní sourozenci nemusejí chápat (Favart 2003). Taková blízkost spojená s *důvěrností* může být obsahem „afinitní role“

⁴⁴ Tu systematicky zvyšuje jen přítomnost neteří a synovců.

⁴⁵ Zjištění vycházejí z výzkumu početných sourozenců seniorského věku z belgických středostavovských rodin.

– repertoáru, jež v rámci početnějšího sourozenectva rozehrává jediná osoba, kterou ostatní sourozenci pocítují jako sobě *nejbližší*. K obsahu tohoto repertoáru patří i *mediace konfliktů*. Hlubší vztah se může rozvinout i mezi sourozenci majícími společné zájmy. Byť o blízkosti vztahu nevypovídá nutně frekvence kontaktů, u mužů jejich četnost zvyšuje stejná úroveň vzdělání (Crenner et al. 2000). Citové pouto je naopak silnější mezi sestrami než mezi bratry, nespojuje ale s frekvencí setkávání (Bonvalet et al. dle Crenner et al. 2000).

Role sourozence bývá aktivována situací „potřeby“. Repertoár „pomoci v nouzi“ může mobilizovat sourozenectvo i tehdy, necítí-li se nikdo z bratrů a sester vůči danému jedinci zvláště blízký. Pomoc však nemá svým trváním ani formou narušit osobní sféru toho, jemuž se pomáhá, více, než je nutné (Favart 2003). Dle S. Petite (2005) patří sourozenci mezi nejčastěji uváděné osoby, na které by se jedinec v tísní obrátil. K podobnému zjištění docházejí i Herpin a Déchaux (2012). Jak dodává S. Petite v jiné práci (2008), jde-li o potřebu pomoci spojenou se zajištěním péče o stárnoucího rodiče, jsou sourozenci nejčastěji první, ale i druhou volbou⁴⁶.

Vztahy sourozenců jsou zkoumány i v návaznosti na jejich pozice na rodinné vertikále, tedy na pozice dětí, resp. dědiců a následníků společných rodičů. Takto orientované výzkumy fakticky odhalují jen málo o sourozenecké roli jako takové. Výjimku představuje např. očekávání přednosti bratra před sestrou v nástupnictví v rodinném, zejména zemědělském podniku (Rieu 1989: 85; částečně též Bessière – Gollac 2007; Bessière 2010). Jen vágně lze uvažovat o repertoáru „řešení souvislostí společného původu“, kupř. při správě záležitostí a jmění rodiče svěřeného pobytovému zařízení pro seniory (Billaud 2012), návštěvách u rodičů (Régnier-Loilier 2012; 2012a) nebo o zajištění péče o nemohoucího rodiče (Clément 1993; Billaud – Gramain 2014). Obsah repertoáru se mění v závislosti na pohlaví, pořadí narození, výši vzdělání i kompetencích.

Analyzované publikace vztahují sourozenectví spíše k určitým okolnostem, jako je péče o rodiče, dědictví aj., než k věkovým etapám. Pouze É. Favart (2003; 2007) se zaměřuje výslovně na období přelomu pozdní dospělosti a počínajícího stáří.

Závěr

Cílem této stati bylo *představit sociální roli sourozence a její proměnu v životní dráze jedinců, v kontextu pozdní modernity, a to na základě francouzsko-jazyčné sociologické literatury. Sourozenecké roli se explicitně věnuje jen*

⁴⁶ Druhá volba vesměs závisí na první. Sourozenci jsou uváděni na druhém místě relativně více respondenty, kteří už je označili při první volbě.

menší podíl z analyzovaných publikací, nicméně i většina ostatních prací obsahovala alespoň implicitní poznatky o této roli. Sociální role byla chápána jako soubor očekávání vztažených ke statusu s tím, že není pevně předepsána, ale má „povinné“ jádro, přičemž dále si ji jedinec „přivlastňuje“/„přizpůsobuje“⁴⁷ hraním v různých repertoárech, jež jsou k dispozici (Linton 1936; Singly 2003). Singlyho pojetí sociální role považuji za příhodné pro zkoumání role sourozence v období pozdní modernity. Je-li totiž sourozenecké pouto prezentováno jako na jedné straně málo normované, v mnohém připomínající pouto přátelství (Crenner et al. 2000), a na druhé straně přece jen neřízené toliko vůlí jedinců a jejich osobní náklonností, je-li charakteristické důrazem na trvalost spíše než na intenzitu (Favart 2003), nepochybně se otevírá široké pole pro jedincovu vlastní interpretaci.

Z analýzy vyplynulo, že ani status sourozence, k němuž se má role vztahovat, není zcela samozřejmý. Rozprava o sourozenectví v období dětství a dospívání se svým zaměřením na jevy vnímané jako nové či potenciálně problematické točí zejména kolem rozpadu rodin a následných rekonpozicí. V této souvislosti se nahlíží na jedince jako na sourozence, i když jimi nejsou ani biologicky, ani *de iure*, ale mohou být takto chápáni v sociálním smyslu. Oproti tomu v dospělosti se zdá, že jedinec musí statusu sourozence sám aktivně dosáhnout.

Analýza francouzsky psaných prací pojednávajících o samotné roli sourozence ukázala, že přizpůsobení role je vázáno na pohlaví, věk, zájmy, stupeň biologické příbuznosti, a výrazně také na skutečnost, zda sourozenci žijí trvale či alespoň střídavě v jedné domácnosti. Z analýzy je zřejmé, že jedinec může být sourozencem různým způsobem ve vztahu k jednotlivým sourozencům.

Shrnutí závěrů z analyzovaných výzkumů, vedených z různých východisek, různými metodami a ne vždy na populaci s totožnými charakteristikami, má své meze; v tomto smyslu je třeba nahlížet i následující závěry. V dětství a dospívání patří k roli sourozence *provázení*, zejména mladších sourozenců staršími, *komplicita (partáctví)* založená na společných zájmech a hře, především mezi sourozenci téhož pohlaví blízkými věkem, *důvěrnost* zahrnující konverzaci a svěřování se, *rivalita* spočívající v obhajování svého místa v rodině a důrazu na vztah s dospělými, pozorovaná zvláště u rekonponovaných sourozenectev. Roli sourozence lze však „hrát“ i jen *vzdáleně*; to se nejčastěji týká sourozenců nesdílejících domácnost a dvojic tvořených výrazně starším /kvazi-/bratrem a výrazně mladší /kvazi-/sestrou, kdy se role takřka ztrácí. Sourozenec je významným *aktérem socializace* na průniku rodiny a vrstevnické skupiny. V přistěhovaleckém prostředí, zejména v materiálně hůře

⁴⁷ Fr. *s'approprier*.

situovaných rodinách, ale i v početných rodinách nepřistěhovaleckých, vystupuje v období adolescence a na prahu dospělosti do popředí role *provorozeného* (zvláště syna), jenž přebírá díl *odpovědnosti* za mladší, zvláště ve smyslu podpory jejich školní dráhy. Starší sestra se podílí i na *pěči* o ostatní. Zdá se, že tato podoba sourozenecké role vychází z norem, jimiž se řídí rodinná solidarita v prostředí s nižší mírou individualizace (charakteristickou pro mnohé přistěhovalecké, ale i „původní“ chudší početné rodiny). Přistěhovalecký kontext akcentuje i sourozeneckou *kontrolu*, především sestry ze strany staršího bratra. V dospělosti, jež je z hlediska pozornosti sociologie sourozenectví nejvíce zanedbána, jsou z literatury vysledovatelné repertoáry: „*kinkeeping*“, hraný zpravidla nejstarší sestrou, repertoár *důvěrnosti*, často v případě početných sourozenectev vázaný na jednoho člena, za těchto okolností spojený s mediací konfliktů, repertoár *pomoci v nouzi*, vztažený k situačnímu kontextu, hraný individuálně i v rámci mobilizovaného sourozenectva, se zřetelem na co nejmenší narušení autonomie jedince v tíživé situaci. Další repertoáry jsou spíše odvozené od rolí souvisejících se společným původem, tj. role dítěte, dědice či nástupce téhož rodiče. Celou životní dráhou tak prostupuje jen repertoár *důvěrnosti a afinity*, jenž je však nepovinný a není hraný všemi sourozenci; je podmíněn určitou kvalitou vztahu (a snad i osobnostními dispozicemi, což však není na výlučném posouzení sociologie). Napříč věkem lze vysledovat ještě *společné budování rodinné paměti*, skýtající diskursivní udržování skupiny i ukotvení identity jedince, jež je však v dětství a dospívání pozorováno jen u biologicky příbuzných dětí žijících v SOS vesničkách. Znamená to, že je vázáno na nepřítomnost rodičů či vytrácení jejich rozhodující role v udržování skupiny (což je situace společná dětem v SOS vesničkách i seniorům z „běžného“ prostředí)? Nebo se u jiných skupin výzkum na toto blíže nezaměřil? Tak jako u jiných (výše zmíněných) oblastí a repertoárů narážíme na skutečnost, že role sourozence v jednotlivých etapách životní dráhy byla posuzována dle výzkumů učiněných na populacích sourozenců s odlišnými charakteristikami.

Vývoj role sourozence v průběhu životní dráhy, vykreslený na základě analýzy frankofonní literatury, není vzhledem k sociální realitě úplný a přesný. Texty, jež jsou k dispozici, se převážně soustřeďují na fenomény související s rodinou a sourozenectvím považované za sociální problémy. Z tematického zaměření literatury by se tak zdálo, že rodinná dráha jedince zahrnuje dětství v individualistické, rekonponované středostavovské rodině, následné dospívání v chudé početné rodině přistěhovaleckého původu, „neviditelný“ střední věk a končí na prahu stáří, kdy člověk výhradně s oboustranně vlastními sourozenci vzpomíná na mládí a řeší otázky a problémy spojené s péčí o rodiče.

Sourozenectví je i ze strany frankofonních sociologů nereflexivně omezováno na dětství, potažmo život sourozenců ve společné domácnosti

s rodiči. V tomto smyslu je v sociologické reflexi posouváno i těžiště role sourozence v současné společnosti do dětství a dospívání. Chybějí publikace soustřeďující se na dospělost, resp. zkoumající ve vzájemné souvislosti sourozenectví v dětství a v dospělosti – pomineme-li zjišťování statistické závislosti frekvence kontaktů v dospělosti na počtu let prožitých v dětství ve společné domácnosti (Crenner et al. 2000). Nemnoho se píše o roli dítěte či sourozence v nerekomponovaných rodinách úplných či jednorodičovských. Podobně je literatura skoupá na poznatky o nevlastním sourozenectví v dospělosti; ač tento jev nebyl v minulosti tak rozšířený jako nyní, přece jen existoval. Stálo by za to zkoumat rovněž vztahy dospělých sourozenců z přistěhovaleckých rodin. Poznání role sourozence napříč životní dráhou obsažený ve francouzsko-jazyčné literatuře je tedy jen částečné. Jedná se přitom o tematiku hodnou důkladného základního výzkumu, k jakému má frankofonní sociologie jistě velký potenciál.

Hana Šlechtová je socioložka; odborně se zaměřuje na sociologii rodiny a soukromého života a na rodinnou politiku, od r. 2005 působí na Univerzitě Palackého v Olomouci na Katedře křesťanské sociální práce CMTF. Doktorské studium absolvovala na Masarykově univerzitě v Brně a na Université Paris Descartes.

LITERATURA

- BAWIN-LEGROS, B., 2002: Introduction – Filiation and Identity: Towards a Sociology of Intergenerational Relations. *Current Sociology* 50, č. 2, s. 175-183.
- BERGER, P. L. – LUCKMANN, T., 1999: Sociální konstrukce reality. Brno: CDK.
- BERTRAND, J. – BOIS, G. – COURT, M. – HENRI-PANABIÈRE, G. – VANHÉE, O., 2012: Scolarité dans les familles nombreuses populaires et conditions matérielles d'existence. *Informations sociales* 173, č. 5, s. 74-82.
- BESSIÈRE, C. – GOLLAC, S., 2007: Le silence des pratiques. La question des rapports de genre dans les familles d'„indépendants“. *Sociétés & Représentations* 24, č. 2, s. 43-58.
- BESSIÈRE, C., 2010: De génération en génération. Arrangements de famille dans les entreprises viticoles de Cognac. Paris: Éditions Raisons d'agir.
- BILLAUD, S., 2012: Gérer le patrimoine „en fratrie“ à la suite de l'entrée en institution d'un parent âgé. *Informations sociales* 173, č. 5, s. 120-126.
- BILLAUD, S. – GRAMAIN, A., 2014: L'aide aux personnes âgées n'est-elle qu'une affaire de femmes? Regards croisés sur l'économie, č. 2, s. 264-276.
- BONDU, D., 1998: L'impossible fraternité. In: Camdessus, B. (red.): La fratrie méconnue: liens du sang, liens du cœur. Paris: ESF Éditeur, s. 31-50.
- BONY, L., 2014: De la prison, peut-on voir la ville? Continuum carcéral et socialisation résidentielle [dizertační práce]. Université Paris Ouest – Nanterre La Défense.
- BUGEL, O., 1994: Teologiczne znaczenie kategorii dramatu na podstawie „Theodramatik” H. U. von Balthasara. [Licenciátní práce]. Opole: Instytut Teologiczno-Pastoralny – Filii KUL w Opolu.
- BUISSON, M., 2003: La fratrie, creuset de paradoxes. Paris: L'Harmattan.

- BUISSON, M., 2006: Le lien social fraternel: entre filiation et résidence. SOS Villages d'enfant France, La fratrie dans le cadre du placement. Actes du Colloque du 9 novembre 2006, s. 9-15.
- BUISSON, M., 2007: La fratrie comme configuration. In: Oris, M. – Brunet, G. – Widmer, E. – Bideau, A. (eds.): Les fratries. Une démographie sociale de la germanité. Berne: Peter Lang, s. 259-290.
- BUISSON, M., 2012: Liens de fraternité. Informations sociales 173, č. 5, s. 36-45.
- CADOLLE, S., 2000: Être parent, être beau-parent. Paris: Odile Jacob.
- CADOLLE, S., 2004: Frères, demi-frères, quasi-frères ou soeurs recomposent-ils des familles nombreuses?: Un tissu complexe de relations. Informations sociales 115, s. 80-90.
- CLAIR, I., 2005: Des „jeunes de banlieue“ absolument traditionnels? Lien social et politiques, „Identités : attractions et pièges“ 53, s. 29-36.
- CLAIR, I., 2008: Les jeunes et l'amour dans les cités. Paris: Armand Colin.
- CLAIR, I., 2010: France. Des filles en liberté surveillée, dans les espaces ruraux et périurbains aujourd'hui. In: Blanchard, V. – Revenin, R. – Yvoret, J.-J. (eds.): Les jeunes et la sexualité: Initiations, interdits, identités (XIXe-XXIe siècle). Paris: Autrement, s. 321-329.
- CLÉMENT, S., 1993: Des enfants pour la vieillesse: Forme de la Fratrie et soutien aux parents âgés dans le sud-ouest rural français. Social Science & Medicine 37, č. 2, s. 139-151.
- CRENNER, E. – DÉCHAUX, J.-H. – HERPIN, N., 2000: Le lien de germanité à l'âge adulte: une approche par l'étude des fréquentations. Revue française de sociologie 41, č. 2, s. 211-239.
- DAMAMME, A. – PAPERMAN, P., 2009: Temps du care et organisation sociale du travail en famille. Temporalités. Revue de science sociales et humaines 9. DOI:10.4000/temporalites.2832.
- DÉCHAUX, J.-H., 2007: Relations de germanité à l'âge adulte et matrilatéralité. In: Oris, M. – Brunet, G. – Widmer, E. – Bideau, A. (eds.): Les fratries. Une démographie sociale de la germanité. Berne: Peter Lang, s. 311-335.
- DÉCHAUX, J.-H., 2012: La place des frères et sœurs dans la parenté au cours de la vie adulte. Informations sociales 173, č. 5., 103-112.
- DURET, P. – AUGUSTINI, M., 1996: Anthropologie de la fraternité dans les cités. Paris: Presses universitaires de France.
- FAVART, É., 2003: Fratries et intimités. Sociologie et sociétés 35, č. 2, s. 163-182.
- FAVART, É., 2006: La transmission familiale: s'appropriier le passé familial entre frères et sœurs. Pensée plurielle, č. 1, s. 83-89.
- FAVART, É., 2007: Frères et sœurs, pour la vie?. Les relations fraternelles à l'épreuve du temps. EDIMAF Context.
- FAVART, É., 2012: Désigner les frères et sœurs: différences lexicales et sémantiques. Informations sociales 173, č. 5, s. 8-11.
- FINE, A., 2012: Liens de fraternité. De quelques orientations de recherche en sciences sociales. Informations sociales 173, č. 5, s. 36-45.
- GOFFMAN, E., 1999: Všichni hrajeme divadlo: sebezprezentace v každodenním životě. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon.
- HERPIN, N. – DÉCHAUX, J.-H., 2004: Germanité et amitié: trois modèles d'entraide. In: Revue européenne des sciences sociales. European Journal of Social Sciences XLII-129 (2004), s. 179-190.

- KAUFMANN, J. C., 1995: Corps de femmes, regards d'hommes: sociologie des seins nus. Paris: Nathan.
- KAUFMANN, J.-C., 2004: L'invention de soi. Pour une théorie de l'identité. Paris: Armand Colin.
- LANGÉVIN, A., 1990: Frères et sœurs. A chacun son récit, à chacun sa vie. Le groupe familial 120, č. 1, s. 59-64.
- LANGÉVIN, A., 1999: Frères et sœurs. Approches par les sciences sociales. In: Lemel, Y. – Roudet, B. (ed.): Filles et Garçons jusqu'à l'adolescence. Socialisations différentielles. Paris: L'Harmattan, s. 151-172.
- LE GALL, D., 2010: Éléments pour une analyse de la fraternité d'accueil dans un contexte de circulation des enfants. Une illustration à partir de l'île de La Réunion. Recherches sociologiques et anthropologiques 41, č. 2, s. 75-95.
- LINTON, R., 1936: The Study of Man. New York: Appleton-Century-Crofts.
- MARTIAL, A., 2003: S'apparenter. Ethnologie des liens de familles recomposées. Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme.
- MARTIAL, A., 1998: Partage et fraternité dans les familles recomposées. In: Fine, A. (ed.): Adoptions. Ethnologie des parentés choisies. Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Hommes, s. 206-244.
- MARTIAL, A., 2007: De l'enfance au départ du foyer parental. In: Oris, M. – Brunet, G. – Widmer, E. – Bideau, A. (eds.): Les fratries. Une démographie sociale de la germanité. Berne: Peter Lang, s. 337-363.
- MERLLIÉ, D. – MONSO, O., 2007: La destinée sociale varie avec le nombre de frères et sœurs. France, portrait social. Paris: INSEE, s. 135-153.
- MERTON, R. K., 1957: The Role-Set: Problems in Sociological Theory. The British Journal of Sociology 8, č. 2, s. 106-120.
- MOGUÉROU, L. – HAMEL, C. – PRIMON, J.-L. – SANTELLI, E. – CHARRUAULT, A., 2011: La taille des familles et le devenir scolaire et socioprofessionnel des enfants d'immigrés, výzkumná zpráva pro Caisse nationale des Allocations familiales, nepublikováno.
- MOGUÉROU, L. – SANTELLI, E., 2012: Parcours scolaires réussis d'enfants d'immigrés issus de familles très nombreuses. Informations sociales 173, č. 5, s. 84-92.
- MOGUÉROU, L. – SANTELLI, E. – PRIMON, J.-L. – HAMEL, C., 2013: Taille de la fratrie et statut social des enfants d'immigrés issus de familles nombreuses. Politiques sociales et familiales 111, č. 1, s. 17-30.
- MOHAMMED, M. – MUCCHIELLI, L., 2007: Les bandes de jeunes. Des „Blousons Noirs“ à nos jours. Paris: La Découverte.
- MOHAMMED, M., 2007: Fratries, collatéraux et bandes de jeunes. In: Mohammed, M. – Mucchielli, L.: Les bandes de jeunes. Des „Blousons Noirs“ à nos jours. Paris: La Découverte, s. 97-122.
- MOŽNÝ, I., 1975: Pojmový komplex teorie sociální role. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 24, s. 83-104.
- MUXEL, A. 1998: Être frères et sœurs, le rester. Informations sociales 67, s. 4-15.
- NEYRAND, G., 2005: La parentalité d'accueil. Dialogue 167, č. 1, s. 7-16.
- OCTOBRE, S. – BERTHOMIER, N., 2012: Socialisation et pratiques culturelles des frères et sœurs. Informations sociales 173, č. 5, s. 49-58.
- ORIS, M. – BRUNET, G. – WIDMER, E. – BIDEAU, A. (eds.), 2007: Les fratries. Une démographie sociale de la germanité. Berne: Peter Lang.
- PARSONS, T., 1951: The social system. Chicago: Free Press.

- PETITE, S., 2005: Les règles de l'entraide. *Sociologie d'une pratique sociale*. Rennes: PUR.
- PETITE, S., 2008: La structure des réseaux d'entraide. *Informations sociales* 147, č. 3, s. 104-112.
- PIRUS, C., 2011: Les conditions d'habitat des enfants: poids des structures familiales et de la taille des fratries. *France-Portrait social* (édition 2011), s. 173-190.
- POITTEVIN, A., 2000: Les variations morphologiques: de la fratrie recomposée. *Dialogue* 149, s. 99-105.
- POITTEVIN, A., 2000a: Photographies de fratries recomposées: entre inégalité et intégration. *Recherches et Prévisions* 61, s. 51-59.
- POITTEVIN, A., 2003: Les liens dans les fratries recomposées; Regard sociologique sur les relations entre enfants au sein de familles recomposées. *Dossiers d'études* č. 47, *Allocations Familiales*, 59 s. (Synthèse du Rapport de recherche pour la CNAF, Convention CNAF-CNRS-Paris V, 283 p., février 2003)
- POITTEVIN, A., 2004: La fratrie recomposée au travers du temps et des espaces domestiques. In: Collignon, B. – Staszak, J. F. (ed.): *Espaces domestiques, construire, habiter, représenter*. Paris: Bréal, s. 297- 309.
- POITTEVIN, A., 2004a: Les fratries recomposées dans la littérature pour la jeunesse. In: Diasio, N. (ed.): *Au Palais de Dame Tartine. Regards européens sur la consommation infantine*. Paris: L'Harmattan, s. 181-196.
- POITTEVIN, A., 2005: Une lecture des espaces pour lire les liens fraternels. *Espaces et sociétés* 1, s. 61-77.
- POITTEVIN, A., 2006: L'expérience fraternelle au quotidien en Villages d'enfants SOS. Paris: Cerlis.
- POITTEVIN, A., 2006a: Enfants de familles recomposées. *Sociologie des nouveaux liens fraternels*. Rennes: PUR.
- POITTEVIN, A., 2008: La spécificité du fraternel en Villages d'enfants SOS. *Dialogue*, č. 1, s. 9-19.
- RADIMSKÁ, R., 2003: Individuum a rodina: teorie soukromého života podle Françoise de Singlyho. *Sociologický Časopis/Czech Sociological Review* 39, č. 5, s. 667-685.
- RAMOS, E., 2011: Le processus d'autonomisation des jeunes. *Cahiers de l'action*, č. 1, s. 11-20.
- RÉGNIER-LOILLIER, A., 2012: Composition sexuée de la fratrie et fréquence des rencontres avec les parents. *Informations sociales* 173, č. 5, s. 128-135.
- RÉGNIER-LOILLIER, A., 2012a. Influence de la fratrie sur les relations entre enfants adultes et parents. *Politiques sociales et familiales* 108, s. 116-123.
- RENAHY, N. – DÉTANG-DESSENDRE, C. – GOJARD, S., 2003: Deux âges d'émigration ouvrière. *Migration et sédentarité dans un village industriel*. *Population* 58, č. 6, s. 707-738.
- RIEU, A.-M., 1989: Itinéraires socio-professionnels et rapports de sexe en agriculture. *Recherches féministes* 2, č. 2, s. 79-99.
- SAINT-JACQUES, M.-C. – CHAMBERLAND, C., 2000: Quand les parents refont leur vie. *Regards adolescents sur la famille recomposée*. *Anthropologie et sociétés* 24, č. 3, s. 115-131.
- SENNETT, R., 1974: *The Fall of Public Man*. New York: Alfred A. Knopf, Inc.
- SINGLY, F. de, 1996: *Le soi, le couple et la famille*. Paris: Nathan.
- SINGLY, F. de – BROCARD, A., 1996: Apprendre la fraternité pour deux enfants vivant dans la même chambre. In: Singly, F. de: *Libres ensemble*. Paris: Nathan, s. 73-91.

- SINGLY, F. de, 2003: Les uns avec les autres. Quand l'individualisme crée du lien. Paris: Armand Colin.
- SINGLY, F. de – RAMOS, E., 2010: Moments communs en famille. *Ethnologie française* 40, č. 1, s. 11-18.
- SZACKI, J., 2003: *Historia myśli socjologicznej*. Warszawa: PWN.
- ŠLECHTOVÁ, H., 2008: La position et le rôle de l'enfant dans la socialisation familiale [dizertační práce]. Paris: Université Paris Descartes/Brno: Masarykova univerzita.
- ŠUBRT, J., 2017: Homo sociologicus: Co se skrývá za tématem sociálních rolí. *Sociológia* 49, č. 2, s. 203-230.
- THÉRY, I., 1996: Normes et représentations de la famille au temps du démariage. Le cas des liens fraternels dans les familles recomposées. In: Le Gall, D. – Martin, C. (eds.): *Familles et politiques sociales*. Paris: L'Harmattan, s. 151-176.
- TOULEMON, L., 2007: La transformation des fratries au cours du XXe siècle. In: Oris, M. – Brunet, G. – Widmer, E. – Bideau, A. (eds.): *Les fratries. Une démographie sociale de la germanité*. Berne: Peter Lang, s. 239-258.
- WIDMER, É., 1999: *Les relations fraternelles des adolescents*. Paris: Presses Universitaires de France.
- WIDMER, É., 2008: Les relations entre demi-frères et demi-sœurs à l'adolescence. Entre proximité et distanciation. *Informations sociales* 149, č. 5, s. 94-105.
- WIDMER, É. – KELLERHALS, J., 2007: Conflits de germanité, style d'interactions conjugales et réseau social. In: Oris, M. – Brunet, G. – Widmer, E. – Bideau, A. (eds.): *Les fratries. Une démographie sociale de la germanité*. Berne: Peter Lang, s. 291-309.
- WOLF, F.-C., 2012: L'influence du rang dans la fratrie sur le niveau d'éducation. *Informations sociales* 173, č. 5, s. 61-69.
- ZARCA, B., 1993: L'héritage de l'indépendance professionnelle selon les lignées, le sexe et le rang dans la fratrie. *Population (french edition)* 48, č. 2, s. 275-306.
- ZARCA, B., 1999: Proximités socioprofessionnelles entre germains et entre alliés: une comparaison dans la moyenne durée. *Population (french edition)* 54, č. 1, s. 37-71.
- ZNANIECKI, F., 1984: *Społeczne role uczonych*. Warszawa: PWN.